रविवार महाराष्ट्र टाइम्स
मुंबई ■ ३० मे २०१०

चोखाळलेल्या वाटा सोडून केवळ पर्यावरणाच्या रक्षणाची, संवर्धनाची शपथ घेऊन कार्यरत असणाऱ्या पथिकांचा स्नेहल जोशी आणि सोनिया नारकर यांनी घेतलेला हा धांडोळा

आम्ही पर्यावरणाचे पथिक!

लक्ष्मीकांत देशपांडे
सेंटर फॉर एन्व्हायर्नमेंट एज्युकेशन

पर्यावरण क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्था, संघटना आणि सामान्य जनता यांमधील अंतर साधण्यात पर्यावरण शिक्षणाची भूमिका महत्त्वाची आहे. पर्यावरण शिक्षणासारख्या विषयांवर लक्ष्मीकांत देशपांडे कार्यरत आहे. निसर्गाची आवड असलेल्या लक्ष्मीकांतने पुणे विद्यापीठातून एन्व्हायर्नमेंट सायन्समध्ये एमएस्सी केले. त्यानंतर विविध संस्था-संघटनांमध्ये पर्यावरण शिक्षण, सल्लागार डॉक्युमेंटेशन या क्षेत्रात काम केले आहे. नीरी संस्थेमध्ये प्रदूषण मोजमाप, पर्यावरण व्यवस्थापन, बीएनएचएसमध्ये कॅम्प, सेशन्स यांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये जागरुकता निर्माण करण्याचे काम त्याने केले. गोदरेजमध्ये काम करत असताना विक्रोळीच्या खारफुटीच्या जंगलाचे व्यवस्थापनाचे काम त्याने केले. एज्युकेशन (सीईई) मध्ये तो सध्या काम करत आहे. घनकचरा व्यवस्थापनासाठी मुंबई महापालिकेला सल्ला देण्याचे कामही तो करतो. शालेय शिक्षकांसाठीच्या 'ग्रीन टीचर्स' या दूरस्थ अभ्यासक्रमाचे व्यवस्थापन, बीटी वांग्याबाबत जनमत आजमावण्याचे प्रकल्प, कोस्टल रेग्युलेटरी झोनबाबतचा अभ्यास अशा अनेक कामात त्याने महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. पुण्यातील 'इंद्रधनुष्य' या निसर्ग माहिती केंद्राची संकल्पना आणि निर्मिती यामध्ये त्याचे काम वाखाणले गेले. पर्यावरण संवर्धनामध्ये लोकांचा सहभाग महत्त्वाचा असून, त्या दृष्टीने जागरुकता निर्माण करण्याची गरज आहे, असे लक्ष्मीकांतला वाटते.

अमोल पटवर्धन
रिसर्च कोऑर्डिनेटर

खाडीतील भरतीरेषा आणि ओहोटीरेषा यांच्यामधील भागात खारफुटी असते. या प्रदेशात जीवसृष्टी असते आणि अनेक जीव या खारफुटीवर जगतात. तिथे एक वेगळी परिसंस्था अस्तित्वात आहे. जीवसृष्टीच्या दृष्टीने खारफुटी अतिशय महत्त्वपूर्ण आहे, मात्र तिचे महत्त्व जाणून न घेता तिची कत्तल सुरू आहे. अशा या खारफुटीबद्दल भारतात फारसे संशोधन झालेले नाही. मुंबईतील 'कन्झर्वेशन अ‍ॅक्शन ट्रस्ट'मध्ये रिसर्च कोऑर्डिनेटर म्हणून काम करत असलेले अमोल पटवर्धन याच खारफुटीवर संशोधन आणि काम करत आहेत. चोखाळलेल्या वाटा सोडून एका वेगळ्या क्षेत्रात ते कार्यरत आहेत.

लहानपणापासूनच अमोल यांना 'वाइल्डलाइफ सायन्स'ची आवड होती. आठवीत असताना बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटीने (बीएनएचएस) आयोजित केलेली चित्र कॉम्पिटिशन जिंकल्यानंतर त्यांचा वाइल्डलाइफमधील इण्टरेस्ट अधिक वाढल्याचे ते सांगतात. पक्षीनिरीक्षणाचीही त्यांना आवड होती. एमएस्सी करत असताना कीटकांवर संशोधन करावे, असे त्यांना वाटले. एमएस्सीला कीटक सृष्टीचा विस्तृत अभ्यास असल्यामुळे आणि येऊरला येणे-जाणे असल्यामुळे ही आवड निर्माण झाली आणि या विषयाचा पाया तयार झाला, असे ते म्हणतात. वाइल्डलाइफ मुव्हीज पाहायला त्यांना आवडायचे. त्यांच्या वडिलांनाही वाइल्डलाइफमध्ये इंटरेस्ट आहे. खाडीच्याच विषयात डॉक्टरेट करण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला.

अमोल पटवर्धन यांनी झूलॉजी या विषयात बीएस्सी केले. त्यानंतर एंटोमॉलॉजी (इनसेक्ट सायन्स) हा विषय घेऊन एमएस्सी केले. बीएस्सी आणि एमएस्सी या दोन्ही परिक्षांत त्यांनी कॉलेजमध्ये पहिला क्रमांक पटकावला. 'महाराष्ट्रातील क्लिक बीटलच्या प्रजाती' हा विषय घेऊन त्यांनी २००७मध्ये पीएचडी केली. पोलंडमधून प्रकाशित होणाऱ्या इंटरनॅशनल जर्नलमध्ये त्यातील काही भाग प्रकाशित झाला. या क्षेत्रात करियर करण्यासाठी त्यांच्या घरच्यांचा सुरुवातीला विरोध होता. पण कालांतराने विरोध मावळला आणि त्यांचे प्रोत्साहन मिळाले.

छायाचित्रणाची आवड असलेल्या पटवर्धन यांची अनेक छायाचित्रे प्रसिद्ध झाली आहेत. २००६मध्ये त्यांना फोटोग्राफीचे नॅशनल अ‍ॅवॉर्ड मिळाले. दक्षिण भारतापासून अरुणाचलपर्यंत त्यांनी भ्रमंती केली आहे. रविवारी आपोआपच त्यांची पावले येऊरच्या दिशेला वळतात. 'आता क्लिक बीटल आणि बटरफ्लाय स्पेशालिस्ट म्हणून माझी ओळख निर्माण झाली आहे,' असे ते सांगतात. कन्झर्वेशन अ‍ॅक्शन ट्रस्ट, बीएआरसी, बीएनएचएस, एनसीएल, नौरोजी गोदरेज सेंटर फॉर प्लाण्ट रिसर्च, आदी संस्थांसोबत त्यांनी रिसर्च केले आहे. आतापर्यंत त्यांचे ९ रिसर्च पेपर्स प्रकाशित झाले आहेत. कोणतीही पार्श्वभूमी नसताना या क्षेत्रात करिअर करणे शक्य आहे, हे त्यांनी सिद्ध केले आहे.

निखील भोपळे
प्रोग्राम कोऑर्डिनेटर, बीएनएचएस

पर्यावरणाशी संबंधित असे कोणतेही शिक्षण न घेतलेल्या निखील भोपळे यांनी याच क्षेत्राचा करिअर म्हणून स्वीकार केला आहे. बीएनएचएसतर्फे मेम्बर्ससाठी आयोजित केल्या जाणाऱ्या कॅम्पचे आयोजन करण्याचे काम ते करतात.

'बीएनएचएसचे कॅम्प म्हणजे पिकनिक नसते, तर लोकांना वाइल्ड लाइफचे महत्त्व समजावे आणि वन्य प्राण्यांच्या संवर्धनासाठी त्यांच्याकडून प्रयत्न व्हावेत, या उद्देशाने ते आयोजित केले जातात,' असे ते म्हणतात. सजीवांच्या साखळीत महत्त्वाचे स्थान असलेल्या वन्य प्राण्यांचे संवर्धन करण्यासाठी निखील जनजागृती करतो आहे.

निखील भोपळे यांनी इंडस्ट्रियल केमिस्ट्रीमध्ये बीएस्सी केले. त्यानंतर त्यांनी आयटा या संस्थेतून पदवी घेतली. रिलायन्स कंपनीमध्ये काही काळ काम केल्यानंतर आपल्या आवडीच्या क्षेत्रात करिअर करण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला. भोपळे यांना पहिल्यापासून फिरण्याची आवड होती. बीएनएचएसबरोबर त्यांनी सुरुवातीपासून काम केले होते. कॉलेजमध्ये असतानाही ते वाइल्डलाइफ कॅम्प आयोजित करायचे. ट्रेकिंगचीही त्यांना पहिल्यापासून आवड आहे. एकूणच निसर्गाच्या सान्निध्यात राहणे आणि निसर्ग समजून घेणे हा त्यांचा उद्देश असतो. बेलापूर येथील सिडकोच्या बर्ड सर्व्हेमध्ये ते सहभागी झाले होते. रायगड येथील कल्चर अ‍ॅडव्होकसी प्रोग्राममध्येही त्यांनी काम केले. त्यांनी भारतभर भ्रमंती केली. 'कॅम्प आयोजित करून आणि लोकांना वन्य सजीवांबद्दल माहिती सांगून जागृती होत नाही, तर वन्यजीवांच्या संवर्धनासाठी लोकांनी प्रयत्न केले, कृती केली, तरच त्याला जागृती म्हणता येईल. सगळ्या गोष्टींसाठी सरकारला दोषी ठरवता कामा नये. सरकारवर दबाव आणणे, हे जनतेचे काम आहे आणि ते त्यांनी केले पाहिजे', असे ते सांगतात.

पर्यावरण हा एक उत्तम करिअर ऑप्शन आहे. या क्षेत्रातील संधी वाढत आहेत. कॉर्पोरेट हाऊसेस, ताजसारखे ग्रुप्स पर्यावरणाशी संबंधित शिक्षण घेतलेल्या तरुणांना संधी आणि उत्तम पगार देत आहेत. एन्व्हायर्नमेंटल इंजिनीअरिंग, इको टुरिझम यांसारखे अनेक पर्याय उपलब्ध आहेत. 'या क्षेत्रात करिअर न करणारी प्रत्येकाला पर्यावरणासाठी काहीतरी करता येऊ शकते, तसेच या क्षेत्रात करिअर करण्यासाठी पर्यावरणाशी संबंधित शिक्षणच घेतले पाहिजे, असे नाही,' असे त्यांचे मत आहे.

केदार गोरे
संचालक, कॉर्बेट फाऊंडेशन

गेली १५ वर्षे डब्ल्यूडब्ल्यूएफ आणि टेरी यांसारख्या संस्थांमधून वन्यजीव संवर्धन, पर्यावरणाबाबत जागरूकता निर्माण करण्याचे काम केदार गोरे करत आहेत.

मरिन झूओलॉजी या विषयातून त्यांनी एमएस्सी केले. त्याचबरोबर कन्झर्वेशन बायोलॉजी या विषयात बीएनएचएस येथून पीजी डिप्लोमा, वाईल्ड लाइफ इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया येथून इंटरप्रिटेशन अ‍ॅण्ड कन्झर्वेशन एज्युकेशनचा सर्टिफिकेट कोर्स, वेटलॅण्ड्स मॅनेजमेंटमध्ये सर्टिफिकेट कोर्स त्यांनी केले.

गोरे यांना लहानपणापासूनच वाइल्ड लाइफबद्दल जबरदस्त आकर्षण होतं. पक्षीनिरीक्षणाची आणि भटकंतीची आवड होती. वाइल्ड लाइफमध्ये करिअर करायचं असेल, तर बायोलॉजीचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे, हे लक्षात घेऊन त्यांनी बायोलॉजी हा विषय निवडला. एन्व्हायर्नमेंटल सायन्स/मॅनेजमेंट, लाइफ सायन्सेस, एंटोमोलॉजी आणि बॉटनी हे विषयदेखील उपयोगी ठरू शकतात आणि हे सर्व विषय मुंबई विद्यापीठात उपलब्ध आहेत.

करिअरला सुरुवात केली त्यावेळी या क्षेत्रात नोकरीच्या फारशा संधी उपलब्ध नव्हत्या आणि मिळणारे उत्पन्नदेखील कमी होते. आता मात्र परिस्थिती बदलत आहे. लोक पर्यावरणाकडे गंभीरपणे पाहत आहेत. कॉर्पोरेट सेक्टरमध्ये चांगली पॅकेजेस मिळतात. ज्यांना भटकंतीची आवड आहे, अशांसाठी हे क्षेत्र म्हणजे पर्वणीच असल्याचे ते सांगतात. बीएनएचएस, डब्ल्यूआयआय, वाईल्डलाइफ कन्झर्वेशन सोसायटी, दी कॉर्बेट फाऊंडेशन, वाइल्डलाइफ ट्रस्ट ऑफ इंडिया आणि अन्य काही संस्थांमध्ये काम करण्याची संधी तरुणांना मिळू शकते. रिसर्च करून पीएचडी करण्याचा पर्यायही विद्यार्थ्यांना उपलब्ध आहे. या क्षेत्रातील आणखी काही करिअर ऑप्शन्स :

- वाइल्डलाइफ जर्नलिझम
- एन्व्हायर्नमेंटल अ‍ॅडव्होकेट/लॉयर
- कम्युनिटी डेव्हलपमेंट (मास्टर्स इन सोशल वर्क)
- फॅकल्टी इन वाइल्डलाइफ सायन्सेस
- स्वतःची एनजीओ सुरू करणे

मानसी करंदीकर आणि केतकी घाटे
(ऑइकॉस फॉर इकॉलॉजिकल सर्व्हिसेस)

फार्म हाऊस असो, रिसॉर्ट असो वा टाऊनशीप, झाडे लावणे त थेट लॅण्डस्केप डिझायनिंग, असे अनेक पर्याय जागा विकसित करताना उपलब्ध असतात. मात्र, या बाबी पर्यावरणाशी सुसंगत असतील, याचे भान राखणे आवश्यक असते. या वेगळ्या क्षेत्रातील करिअरची वाट चोखाळली आहे, पुण्याच्या मानसी करंदीकर आणि केतकी घाटे या दोघींनी! आपल्या संस्थेच्या माध्यमातून गेली आठ-नऊ वर्षे त्या पर्यावरण सुसंगत जागा विकसित करण्याबाबत कन्सल्टिंग करत आहेत. इंजिनीअरिंग आणि बीएसी अशी शैक्षणिक पार्श्वभूमी असलेल्या या दोघी इकॉलॉजीकल सोसायटीच्या 'नॅचरल रिसोर्स मॅनेजमेंट अ‍ॅण्ड इकॉलॉजिकल रिस्टोरेशन' या अभ्यासक्रमानंतर या वेगळ्या वाटेकडे वळल्या.

जागा विकसित करताना कोणत्या जातीची झाडे लावायची, ती कुठे मिळतात, जागेतील मूळ झाडे वा ओढा असेल तर त्यातील परिसंस्थेचे जतन कसे करायचे, माती, पाणी यांचे संवर्धन असे अनेक मुद्दे शाश्वत विकासात महत्त्वाचे ठरतात. या अशा अनेक बाबी लक्षात घेत 'ऑइकॉस' जागेच्या विकासाचा आराखडा तयार करते.

सुरुवातीला ही संकल्पना पटवून देण्यापासून ते त्याची गरज समजावून सांगण्यापर्यंत अनेक कामे त्यांना करावी लागली.

अलीकडे ग्रीन बिल्डिंगबाबतच्या नियमांमुळे काही प्रमाणात जागरुकता वाढली आहे. माऊथ पब्लिसिटीमुळे त्यांच्या कामाचे स्वरूप, माहिती अनेकांपर्यंत पोहोचली आहे. व्यावसायिकदृष्ट्या अशा प्रकारच्या कामाची गरज यापुढे अधिक वाढत जाईल, हे या दोघी नमूद करतात.

संजय पाटील
बायस संस्था

बायस संस्थेच्या जव्हार येथील आदिवासी भागातील केंद्रात संजय पाटील काम करतो. शेतीमध्ये कमी खर्चाचे तंत्रज्ञान उपलब्ध करण्यासाठीच्या अनेक विषयांवर तो काम करत आहे. केमिकल इंजिनीअर असलेला संजय शेतीच्या अभ्यासाकडे वळला तो अपघातानेच! लॅबमध्ये झालेल्या अपघातातून बरे होण्यासाठी निसर्गोपचारच कामी आल्यानंतर निसर्गाच्या या किमयेचाच अधिक अभ्यास करण्याचे ठरवून तो शेतीच्या अभ्यासाकडे वळला. कोल्हापूर, पुण्यात काही संस्थांमध्ये काम केल्यानंतर तो बायसच्या 'महाराष्ट्र इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी ट्रान्सफर फॉर रूरल एरिया'मध्ये दाखल झाला. स्थानिक शेतकऱ्यांचे परंपरागत ज्ञान शास्त्रीय कसोट्यांवर पारखून त्याचे डॉक्युमेंटेशन, यशस्वी प्रयोगांची इतर ठिकाणी अमलबजावणी, परंपरागत ज्ञान आणि नव्या प्रयोगांचा मेळ घालून शेतीसाठी कमी खर्चाचे तंत्रज्ञान विकसित करणे, यासाठी तो काम करत आहे. ग्लोबल वॉर्मिंगच्या परिणामांना तोंड देऊ शकणाऱ्या भाताच्या पिकाच्या मूळ १३८ पारंपरिक जाती त्याने गावागावांमध्ये फिरून शोधल्या, त्यावर प्रयोग केले. हे प्रयोग अन्य शेतकऱ्यांनीही आत्मसात केले. जव्हारच्या शेतीच्या दवाखान्यात असे अनेक प्रकारचे प्रयोग संजय सध्या करत आहे. ऑरगॅनिक उत्पादनांना मोठे मार्केट मिळवून देण्यासाठी प्रयत्न करणे, हे त्याचे उद्दिष्ट आहे.

आपला भविष्यकाळ जाणून घ्या.

58888 वर कॉल क